

**«ӘЛ-ФАРАБИ МҰРАСЫНДАҒЫ ІЗГІ АДАМ,
ҚАЙЫРЫМДЫ ҚОҒАМ ЖӘНЕ ЗАМАНАУИ ЭТИКА»
атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік
конференция материалдарының
ЖИНАҒЫ**

Алматы, 24 қазан 2023 жыл

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ

**Международной научно-практической конференции
«ДОБРОДЕТЕЛЬ, ДОБРОДЕТЕЛЬНОЕ ОБЩЕСТВО
В НАСЛЕДИИ АЛЬ-ФАРАБИ И СОВРЕМЕННАЯ ЭТИКА»**

Алматы, 24 октября 2023 года

**THE COLLECTION OF MATERIALS
of the International Scientific and Practical Conference
«THE VIRTUOUS MAN, BENEVOLENT SOCIETY
IN THE LEGACY OF AL-FARABI AND MODERN ETHICS»**

Almaty, October 24, 2023

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
ИРАН ИСЛАМ РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТИ
ИИР ҒМ МӘДЕНИЕТТАНУ, ҚОҒАМТАНУ ЖӘНЕ ӨРКЕНИЕТТАНУ
ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫ
ИИР МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ ИСЛАМДЫҚ БАЙЛАНЫСТАР ҰЙЫМЫ
ИРАН ИСЛАМ РЕСПУБЛИКАСЫ БАС КОНСУЛДЫҒЫ

**«ӘЛ-ФАРАБИ МҰРАСЫНДАҒЫ ІЗГІ АДАМ,
ҚАЙЫРЫМДЫ ҚОҒАМ ЖӘНЕ ЗАМАНАУИ ЭТИКА»
атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция
материалдарының
ЖИНАҒЫ**

Алматы, 24 қазан 2023 жыл

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
Международной научно-практической конференции
**«ДОБРОДЕТЕЛЬ, ДОБРОДЕТЕЛЬНОЕ ОБЩЕСТВО В
НАСЛЕДИИ АЛЬ-ФАРАБИ И СОВРЕМЕННАЯ ЭТИКА»**

Алматы, 24 октября 2023 года

THE COLLECTION OF MATERIALS
of the International Scientific and Practical Conference
**«THE VIRTUOUS MAN, BENEVOLENT SOCIETY IN THE
LEGACY OF AL-FARABI AND MODERN ETHICS»**

Almaty, October 24, 2023

Литература

1. Tanabayeva A., Alikbayeva M.B., Alibekuly A. Al-Farabi's doctrin: virtuous people and a model of the «perfect man». KazNU BULLETIN – Almaty, 2015. – 56-62.
2. Рысжанов С. Б. Коран – Слоvesность. Перевод смыслов. – Алматы, 2022. – 59.
3. Al-Farabi, Talkhis nawamis Aflatun, edited by ‘Abd al-Rahman Badawi, in: Aflatan fi l-islam, Beirut, Dar al-Andalus, – P. 54.
4. Садыбекова С. К. Гуманизм аль-Фараби. – Алма-Ата, 1975. – 136-138.
5. Al-Farabi. Book of happiness achievement. – Hyderabad, 1926. – 44-46.

*Жамашев А.Ш., PhD, Елеусызбаева Н.М., магистрант,
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан*

ҚАЙЫРЫМДЫ ҚАЛА ҚОҒАМЫНЫҢ ҰСТАНЫМДАРЫ МЕН ЗАМАНАУИ ПАРАДИГМАЛАРЫ

Алғашқы жан-жақты ислам философы – Әбу Наср Фараби, ол hijреттің 257 жылы Түркістандағы Фараб (Параб) маңындағы Уасиж деген жерде дүниеге келген, логика, астрономия, музыка және математика ғылымдарын зерттеген, философияға көбірек көңіл бөлген. Артынан мол мұра қалдырды. Ол өзінің философиялық ойларында саясатты да талқылады. Фарабидің саяси ойы теология мен пайғамбарлық және оларға қатысты мәселелерді талқылаудан басталып, әділетпен аяқталады. Сондай-ақ Фараби философиясында исма (күнәсіздік), имамдық (басшылық) пен ижтиһад ерекше орын алады.

Мақаланың мақсаты – қолжетімді дереккөздерді пайдалана отырып, Фарабидің саяси көзқарасындағы қайырымды қаланы зерттеу. Бұл тұрғыда Мохсен Моһожернияның «Фарабидің саяси ойы» кітабы және Фарабидің «Қала саясаты» кітабы сияқты дереккөздерге жүгінуге болады. Кітаптан басқа Мұхаммед Жавад Этоаттың «Фарабидің саяси ойы», Сәйид Жавад Табатабаидің «Фарабидің саяси ойы» сияқты мақалалар да осы мәселеге арналған.

Әл-Фарабидің әлеуметтану және адам мәселелеріне арналған еңбектерінің ішінде танымалдары: 1. Қайырымды қала тұрғында-

рының көзқарастары; 2. Азаматтық саясат; 3. Азаматтық жиналыстарда; 4. Саяси топтар; 5. Бақытқа жету; 6. Заңдардың қысқаша мазмұны; 7. «Китаб әл-мулла»; 8. Платон философиясы, т.б. Барлық осы кітаптарда ол метафизикаға, психологияға және білімге салыстырмалы түрде егжей-тегжейлі кіріспе берді, содан кейін әлеуметтік (азаматтық) пікірталас, саясат және үкімет мәселелерін талқылады (Азад Армаки, 2006: 220). Бұл мәселеге ерекше назар аудару керек, өйткені Фараби өзінің қоғамдық-саяси ойларын айтпас бұрын оның теориялық негіздерін атап өтуді қажет деп тапты.

Фарабидің жазу стилі нақты, қысқа. Ол өз идеяларын жинақтап, қорытындылады, оларды жүйелеп, үйлестірді, содан кейін оларды синтездеу үшін қайта құрастырды. Ол мәселелерді бөліп, алынған бөліктерді жинақтау және жіктеу үшін кішірек бөліктерге бөлді.

Терминдерге түсініктеме:

Қала (Мәдина) – адамның кемелдігінің бірінші деңгейі және олардың арасындағы қарым-қатынас әртүрлі болмыстардың бір-бірімен қарым-қатынасына ұқсас (Фараби, 1995: 98).

Саясат – қала/мемлекет пен халықтың гүлденуіне жетелейтін іс-әрекеттерге мүмкіндік беретін басқару кәсібі. Басқаша айтқанда, саясат кәсіп әрі өнер болып саналады (Фараби, 1991: 54).

Қайырымды қала. әл-Фарабидің пікірінше, қайырымды қала тіршілігінің жалғасуы мен оны сақтау үшін барлық бөліктерімен өзара әрекеттесетін дене секілді. әл-Фарабидің ойынша, адамның даму кезеңдеріндегідей алдымен жүрек, сосын басқа мүшелер мен бөліктер қалыптасады және әрбір мүшенің орналасу реті жүрекке жақындығы мен қашықтығына байланысты. Сонымен қатар, қоғамның әрбір бөлігінің ұстанымы бірдей. әл-Фараби утопиясында қаланың басын алдымен орнату керек. Сосын қаланы жаратып, халықтың орны мен рөлін белгілейді. Содан кейін қаланың басшысы қала және оның бөліктерінің қалыптасуы мен білім алуын, сондай-ақ оның бөліктері мен адамдарының ерікті түрде иеленуін және олардың дәрежелерінің орындалуы мен тәртібін қамтамасыз етеді. Демек, бұл бақытқа жету мүмкіндіктері бар әлеуметтік утопия.

Екінші анықтама бойынша, адамдар бақытты білетін және осы мақсатқа жетелейтін әрекеттерде ынтымақтасатын әлеумет-

тік утопия. Демек, утопия өз алдына мақсат емес, бақытқа жету-дің құралы болады.

Бұл арада оған ешбір ақылға қонымды нәрсе жасырын немесе белгісіз емес, бірақ ақыл мен парасат шындыққа айналып, оны мен белсенді себептің арасында делдал болмай, қолданбалы парасат сатысына жетті. Бұл кезеңде Құдай оған белсенді интеллект арқылы өзін көрсетеді. Демек, Мәдинаның басшысына тән бірінші қасиет оған ашылуы керек және бұл сипаттама бойынша Мәдинаның басшысы пайғамбар болуы керек. Фараби жоғарыда айтылғандарға қоса, өз утопиясының көсеміне тағы он төрт шартты тізеді, атап айтқанда: 1. Оның тілі оның барлық білгенін сөйлеу арқылы жүзеге асыратын құдірет пен қуат болсын. 2. Адамдарды бақытқа жетеле. 3. Дикстерге толы болыңыз. 4. Әскери жұмысқа бағыттай білу. 5. Әрине, түсінікті және тез жеткізу керек. 6. Есте сақтау қабілеті күшті. 7. Саналы және саналы болыңыз. 8. Үйретуді, пайдалануды және сынауды ұнатыңыз. 9. Жеу, ішу және көңіл көтеру азғыруына қарсы тұрыңыз. 10. Шындық пен шыншыл адамдарға ғашық бол, өтірік пен өтірікшілерге дұшпан бол. 11. Жаны ұлы болып, қадір-қасиетін сүйсін. 12. Ол үшін дүние мүлкінің құны жоқ. 13. Әрине, ол әділдік пен билерді жақсы көретін және залым мен залымдардың дұшпаны болуы керек. 14. Ол не істеу керек деп есептейтінде шешімділік танытуы керек.

Утопия көсемдерінің негізгі қағидасы – екінші басшы туралы айтылған шарттар бір адамның бойында емес, дүниеге келген әрбір адамда жиналатын күн келсе, даналыққа ие болу.

Осы сипаттардың бірі болса, қала халқы қаланы басқаруды өз қолына алады. Бұл жағдай жалғаса береді, бірақ адамдарда барлық сипаттар бар, бірақ негізгі шарттарының бірі болып табылатын «даналық» жоқ уақыт келсе, онда утопия бұзылып, жойылады. Айтылғандай, Фараби утопиясының қалыптасуының негізі – интеллектуалдық және танымдық таным. Нәтижесінде бұл Мәдинаның біріктіруші факторлары мен сабақтастығы да гносеологиялық болып табылады. Сондықтан утопияның біріктіруші факторларынан Фараби мынадай гносеологиялық факторларды шығарады. 1. Болмыстың түпкі себебін білу; 2. Материядан басқа болмыстарды білу; 3. Жәннаттың асылын білу; 4. Табиғи денелердің ыдырауы мен ыдырауын білу; 5. Адамның тіршілігі мен

жаратылуын білу; 6. Бірінші тарауды білу; Тұңғыш президенттің мұрагерлері; 8. Идеалды қала мен оның тұрғындарын білу, сондай-ақ гүлденуді білу және ізгілікке қарсы қалаларды білу; 9. Қасиетті қалаларды білу. ұлттар мен ұлттар ізгілікке қарсы. Бұл білім мыналар арқылы жүзеге асады: а) олардың жан дүниесіндегі үйлесімділік; б) кездейсоқтық пен астарлылықтың нәтижесі болып табылатын сурет салу; Олардың арасындағы мысалдар мен салыстырулар олардың жан дүниесіне сінеді деген мағынада.

Әлеуметтік топтар: Бірінші тарау қағидаларын насихаттаушы дін қызметкерлері, жазушылар, поэзия мен әдебиет өкілдері. Еліктеушілер: Бұларға есепшілер, Мұстафийлер, геометрлер және астрономдар кіреді және олар Мәдинадағы әділеттілік заңдарын қолдайды. 4. моджахедтер; Мәдинаның жеке өмірін ізгіліксіз қалалардың қол сұғушылықтарынан қорғаушылар; 5. Малиян-дар: басқа таптарды тамақпен қамтамасыз етуге жауапты.

Қайырымды емес қалалар. Табиғи, ізгі қасиеттерден ада қала Фараби тілінде ізгіліксіз немесе надан болып жіктеледі. Тұрғындары бақыттан хабары жоқ, бақыт оларға келмейтін, негізінен бақытқа еш қатысы жоқ. Ондай қала дүниенің ләззатын көрумен айналысып, ләззатқа ұмтылуды өмірдің мақсаты етіп алған.

Екінші ұстаздың айтуынша, қалалар бірнеше санатқа бөлінеді: 1. Мәдина дарурия (Қажетті қала): ең алғашқы қала, оның тұрғындары толығымен қарабайыр өмір сүреді. Бұл қалада азаматтық қоғамның белгісі жоқ. Біреулері жабайы аңдардай, ал кейбіреулері шөл мен шөлейтті мекендейді. Бұл қаланың тұрғындар дененің тіршілігіне қанша қажет болса, сонша ішіп-жейді. Бұл Мәдинада табиғатқа қол сұғылмады және гуманитарлық дарындарды дамытуға мүмкіндік мол. Табиғаттың қасиеттілігі арқылы ізгілікке ие болуға қолайлы негіз беретін бұл қала утопияға жақынырақ. Адамдар өмірге қажетті заттарды алуда бір-біріне көмектеседі. Әрине, өмірлік қажеттіліктерді қамтамасыз ету егіншілік, мал шаруашылығы, балық аулау, аңшылық, тіпті ұрлық сияқты түрлі жолдармен жүзеге асырылады. Бұл қалада бірінші қажеттіліктерді алу үшін адамдарды жалдай алатын адам төрағалық етеді (Фараби, 1358: 256).

2. Мәдина баддала (айырбастаушы қала): Бұл қала «Мәдина даруриядан» бір саты жоғары. Бұл қалада қарапайым қажеттілік-

тер ғана қамтамасыз етілмейді, сонымен қатар адамдар арасында байлық жинап, табысын арттыру үрдісі де бар. Адамдар қажетінен артық байлық жинайды. Мұндай қалада сауда мен жалға беру жиі кездеседі. Олардың тұрғындарының айтуынша, мұндай Мәдинадағы ең жақсы адамдар – ең бай адамдар.

Екеуі де байлыққа бай және басқаларға байлық пен байлыққа жетуге қалай көмектесуге болатынын анықтай алады. Сондықтан қаланы басқаруды мойнына бір адам алған.

Ол қоғамды өркендеуге жол сілтеп, жетелеуді жақсы білетін және байлық жинауда бәрінен асып түседі.

3. Мәдина Хасиса (Сараң қала): Бұл қала «Мәдина Надалден» басқа. Адамдар ләззат пен нәрсілік қалауларын қанағаттандыру үшін бір-бірімен ынтымақтасады. «Оның қоғамы құмар ойынына, ойын-сауық жиындарына, ас-сусын қамтамасыз етуге, некеге тұру мен омарташылыққа, ақырында, ләззат іздеуге және ең жағымды нәрселерді таңдауға негізделген және олар мұны тұрақтылық үшін емес, тек ләззат алу үшін жасайды. Бұл қаладағы басшының орны адамдарды нәпсі ләззаттары мен ықыласқа жеткізе алатын адамға тиесілі.

4. Мәдина Каррамия (Құрметтеуші қала): Бұл надан қалалардың ішінде ең жақсысы әрі қайырымды қаламен ұқсастығы бар. Бұл қалада адамдар нәпсі ләззатының деңгейінен өтіп, жаңа ләззаттарды талап етеді. әл-Фараби «Мәдина Каррамияны» сипаттауда тең және әртүрлі қадір-қасиет туралы айтады. Бірдей қадір-қасиеттің мағынасы әр адам бір-бірін бірдей құрметтеп, бір-бірінің қадір-қасиетін, сыйластығын бағалай білуі керек. Ал әртүрлі ізгіліктердің мағынасы – олардың бірінің өзіне сіңірген еңбегіне қарай қандай да бір қадір-қасиетке ие болуында. Әрине, надан қалалардағы қадір-қасиеттің өлшемі ізгілікке емес, физикалық немесе қаржылық байлыққа, тегіне байланысты екенін айту керек. Ендеше, кімде-кім дәулетті немесе сән-салтанат пен ләззат алу үшін мүмкіндігі көп болса, қала тұрғындарының алдында оның абыройы мен құрметі жоғарырақ болады. Қаланы қоғамды өз мақсатына жетелеуге қабілетті адам басқарады.

5. Мәдина тағаллабия (Үстемшіл қала). Бұл қаланың тұрғындары үстемдікке және басқаларды жеңуге деген ұмтылысты көрсетеді. Олардың жеңуге деген ұмтылысы бөлек. Біреулері халықтың

қанын, біреулер меншігін, енді біреулерінің жанын билегісі келеді. Басқаларға үстемдік ету үшін кейбір топтар айла мен алдау жолына түседі, ал басқалары ашық түрде күш қолданады, ақырында, басқалары екі әдісті де көреді, бірақ бұл қаланың адамдары бір-біріне мұқтаж болғандықтан, бөтен адамдарды жеңуде бір-біріне көмектеседі. Осындай қаланың басшысы – өз халқын өзге халықтарға үстемдік еткізу үшін одан да күштірек және тиімдірек пайдаланып, халықты өз дүние-мүлкімен мақтана отырып, басқа ұлттар мен елдердің жауы болатындай етіп тәрбиелеуші.

6. Мәдина жәмағия (Ұжымдық қала): Олардың барлық әрекеттерінде толық теңдік бар. Бірі екіншісінен артық емес. Адамдардың бостандығын арттыруға көмектесетін адам құнды. Мұндай қалаларда басшы жалпыхалықтық дауыс беру арқылы сайланады. Басшының лауазымға ие болу шарты оның ерекше қасиеті емес, өйткені бұл қаланың негізі – халықтың қалауы. Бастықтар бағыныштыларының еркіне толығымен бағынады. Шындығында бастық немесе менеджер жоқ. Бұл Мәдинада әр түрлі көңіл-күй мен бағыт-бағдар, төмен және жоғары әртүрлі рулар жиналып, олардың бірін лайықты деп санайды, олардың бостандығына негіз болды. Жақсылық пен жамандықты басқа қалаларға қарағанда осында көбірек көруге болады.

7. Мәдина Фәсиқа (Бұзғын қала): Тұрғындары қайырымды қала халқының не істейтінін, бақытқа қалай жетуге болатынын білетін, бірақ оны іс жүзінде қолданбайтын, дәйексіз әрекет ететін надан қала (Фараби, 1358: 273).

8. Мәдина Мутәбадила (Ұстанымы өзгерген қала): Бұл бұзғын қаладан бір саты жоғары. Бұл қаланың тұрғындары өз пікірлері мен іс-әрекеттері жағынан қайырымды қала халқына ұқсайды, бірақ кәсібі жағынан олар бүліну жолын ұстанады. Халқы бастапқыда дұрыс пікірде болғанымен, уақыт өте келе салт-дәстүрлері бұрмаланып, түрленіп, күші жойылды.

9. Мәдина Далла (Адасқан қала): Бұл қала тұрғындарының Құдай туралы түсінігі бұзылған, қала басшысы халыққа аян деп хабарларды мәлімдейді және ол адамдарға жол көрсетуге жауапты.

Әл-Фараби қайырымды қалаға қарама-қайшы қалаларды төрт категорияға бөледі: надан, бұзғын, ауысқан және адасқан қалалар. Надан қалалар дарурия, баддала, хасиса, каррамия, тағал-

лабия, жамағия қалаларды қамтиды. Ол қайырымды қалаға қарсы қала тұрғындарын жан дертіне шалдыққан деп атайды, өйткені олар жамандық пен ерікті зұлымдықты ерікті игіліктің орнына айналдырды.

Қорытынды. Әл-Фараби «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары» еңбегінде қала-мемлекеттердің түрлері мен сипаттамаларын беріп кетті. Олардың мысалын тарихта болған елдердің мысалымен салыстырса болады.

Әдебиеттер

1. Абдолла Хосейни Эскандион, Хосейн Қализаде, Мохаммад Муради Шарифати. (Фарабидің қайырымды қаласының мәні мен дұрыстығына көзқарас). 5th International conference on humanities and management studies. 11 p.
2. Азад Армаки. (1386) Тарихе тафаккоре эжтемағи дәр эслам эз ағазе эслом та эмруз. Тегеран.
3. Мухаммад ибн Мухаммад Фараби. (2000) Эндишэһо-йе әһле мәдинэ-йе фазэлэ (Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары). Ауд.: Сәйид Жағфар Сәжжоди. Тегеран: Мәдениет және ислами бағдар министрлігі, Полиграфия және баспа ұйымы. 320 б.
4. Элһом Омини Насаб. (2016) Фарабидің саяси көзқарасындағы утопияның зерттелуі. Гуманитарлық білімдер және мәдениеттану ғылыми-зерттеу институты журналы. №26. Тегеран. 19-47 бб.
5. Фараби. (1991) әл-Милла уә нусус ухра. Өнд.: Мухсин Маһди. Бейрут: Дәр әл-машрик. (1995) Әрайе әһле әл-мәдина әл-фадыла уә мулад-дәтуһа. Өнд.: Али Бумелхам. Бейрут: Дәр әл-мәктаба әл-һилал.
6. Сиасате мәдине (1358). Ауд.: Сәйид Жағфар Сажжоди. Тегеран.

Киосари Д.Д.

*Ислам мәдениеті мен коммуникация ұйымындағы
Иран және парсы тіл жүйесі бойынша сарапшы,
Тегеран қ., Иран*

ХӘКІМ ӘЛ-ФАРАБИ АДАМ ТАБИҒАТЫ МЕН ІЗГІ ҚАЛА УТОПИЯСЫ

Қиыр Шығыста аристотельдік философиясының негізін қалаушысы, көшбасшысы және оның зерттеулерін ашушы ұлы ғалым Әбу Наср Фараби туралы, сонымен бірге бұл асыл тұлғаны